

Breuken als bronnen (1997)

Sieth Delhaas

Emancipatiedagen Vrouw-geloven-samenleving KVB - KVG -KVO 1997, Vught, januari 1997

Beginnen met een gedicht van Corrie Vollenhoven Op 't Land:

*Soms kan het leven
sneller falen
dan de liefde
die levensgroot
blijft gaan
tot de dood
haar dwingt te overnachten.
Maar zij zal leven wachten
en overhalen
op te staan.*

In dit gedicht ligt de bron al opgesloten in de breuk. De dichteres weet dat de liefde zal opstaan. Goed, de liefde wordt gedwongen te overnachten, als het ware in een winterslaap te gaan, maar vroeg of laat zal ze opstaan. De liefde, die op zichzelf al een bron is, blijft haar levenskracht geven.

Is het niet wat voorbarig om te spreken over breuken die bronnen kunnen zijn? Ik kan me voorstellen dat u die vraag stelt.

Ga je niet wat al te snel aan verlies voorbij als je zo praat?

Is het geen uitnodiging om maar weer zo gauw mogelijk tot de orde van de dag over te gaan na geleden verlies, na verdriet, na een ingrijpende verandering?

Kom je daarmee niet tegemoet aan wat we toch al om ons heen merken als je een verlies geleden hebt: op een bepaald moment moet het over zijn, verwerkt zijn, en moet je er het liefst maar niemand meer mee lastig vallen.

We hebben vanochtend van Joke Verkuijlen gehoord hoe belangrijk het is om te 'rouwen'. Rouwen ook bij vormen van verlies waar het woord rouw niet zo gebruikelijk is: bij verlies van je werk, bij verandering van je leefomgeving, bij een verhuizing, als je kinderen de deur uitgaan, als een vriendschap verbroken wordt, kortom als je beseft dat het leven op een diep ingrijpende manier veranderd is.

Rouwen moet dus ook als het niet alleen gaat om het verlies bij de dood van een mens.

Ondanks het verdriet, het gemis, het gevoel niet verder te kunnen, het besef dat het leven door een bepaald verlies eigenlijk niet interessant meer is om verder te leven, ondanks dit alles weet ik zeker: elke breuk verbergt een bron in zich. Het is alleen de vraag of je de bron ziet. Voor dat niet-zien, kunnen allerlei redenen zijn. In het verdriet zijn je ogen vol tranen, is je blikveld beperkt en kun je de bron die onder het verlies verscholen ligt, meestal nog niet zien. Soms ook is het door je sociale omgeving bijna verboden om er maar aan te denken dat uit een verlies ook winst kan ontstaan. Desondanks denk ik, dat het voor ieder van ons een opgave in dit leven is, die bron op te sporen. En nogmaals, zonder dat daarmee het verlies van de geliefde mens of de levensbelangrijke zaak tekort wordt gedaan.

Breuken als bronnen

Laat ik vooraf duidelijk zijn: je kunt het natuurlijk nooit maken om iemand die midden in een verlies zit, van welke aard dan ook, te proberen te troosten met de opmerking: uit dit verlies valt ook iets te leren. Of: ook hier zullen weer nieuwe mogelijkheden uit voortkomen. Zo'n 'troost' is een doodoener van de eerste orde. Dat een breuk ook een bron kan zijn, zal iemand pas achteraf, misschien na jaren, of zelfs pas aan het eind van haar leven kunnen inzien.

Er zijn vrouwen die veel in haar leven verloren hebben, die uit eigen ervaring kunnen vertellen over breuken die later leven gevende bronnen bleken te zijn.

Toch worden zulke optimistische stemmen niet zo vaak gehoord. Hoe komt dat? Komt dat misschien omdat we geneigd zijn vrouwen die een verlies op die manier ervaren, te zien als bijzondere vrouwen? We denken of zeggen al gauw: 'Maar... dat geldt niet voor mij'.

Toch, als we naar ons eigen leven kijken, dan zullen we zeker momenten kunnen ontdekken, waar een breuk, achteraf gezien en zonder dat je dat van tevoren had kunnen bedenken, ook een bron van nieuw leven bleek te zijn.

Eigenlijk is het zelfs een *natuurlijk* gegeven. Want kijk maar naar de manier waarop ons leven verloopt: alle veranderingen – en zonder veranderingen is er geen leven mogelijk – bestaan uit verlies. De baby die geboren wordt, moet het warme moederlichaam verlaten. Elke dag dat het kind iets leert en daarmee zelfstandiger wordt, verliest de ouder het kind meer aan zijn/haar eigen zelfstandigheid. En zo gaat het leven verder. 'Groeien doet pijn' is een bekende uitspraak.

Pijn is echter een ervaring, die in onze cultuur niet zoveel ruimte krijgt. Wij leven sinds, ruw genomen, eind jaren zestig in een samenleving waarin het besef is gegroeid dat de mens meer en meer recht scheen te hebben op geluk. Dat geluk was min of meer maakbaar. Zoals alles sindsdien maakbaar leek. Voor pijn en verdriet bleek steeds minder ruimte te zijn. Daarover moest je maar zo vlug mogelijk zwijgen. Ik weet niet of er vroeger, in de tijd van onze moeders en grootmoeders, wèl meer gelegenheid is geweest om over pijn en verdriet te praten. Ik betwijfel dat sterk. Misschien een enkele vertrouwde buurvrouw of vriendin. In elk geval lieten mensen tot die tijd wel allerlei uiterlijk tekenen zien van rouw. Soms was dat zelfs verplicht. Mijn moeder zei wel eens, dat ze haar moeder, mijn opoe, afkomstig van de Zuid-Hollandse eilanden, bijna nooit met een fleurige jurk heeft gezien, omdat er altijd wel iemand in de omgeving was, om wie je 'in de rouw' was.

Ik vrees dat met elkaar pràten over verdriet altijd een zeldzaamheid is geweest in onze cultuur. In elk geval zijn er nu speciale gespreksgroepen nodig om mensen te laten praten over wat hen deert. Het woord 'verwerken' werd een soort stopwoord voor verdriet. Met verwerken kun je iets een plaats geven in je leven en dan moet je er later ook maar over zwijgen. Maar wie echt verdriet heeft leren kennen, weet, dat verdriet altijd een deel van je leven blijft.

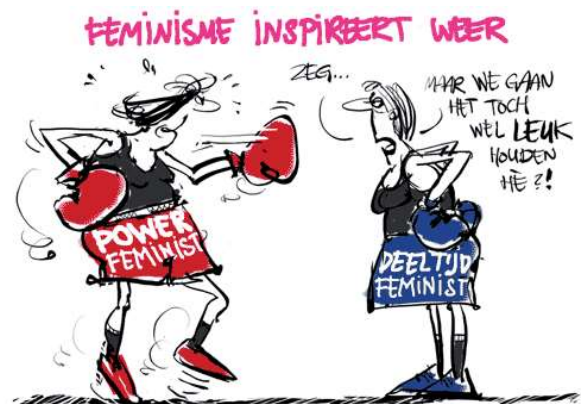
Daarnaast zijn de meeste vrouwen, laten we zeggen de vrouwen die voor 1950 geboren zijn, of vrouwen, die leven in kleinere dorpsgemeenschappen, opgegroeid in een zwijgcultuur. Over emoties werd en wordt vaak nog niet gesproken. En als er over pijn en verlies niet gesproken kan worden, is het ook veel moeilijker om je bewust te worden van wat ook de winstpunten van een verlies kunnen zijn. Want inzien dat het nieuwe ook goede kanten heeft, misschien wel betere dan in de oude situatie, verstoort de orde. In deze vormen van samenlevingen lijkt het maar het beste als alles bij het oude blijft. Veranderingen worden als negatief ervaren, als iets wat er eigenlijk niet zou moeten zijn. Je kunt er maar beter niet over praten: het is nu eenmaal zo. Bij dit alles speelt natuurlijk ook de religieuze achtergrond, waaruit de meesten van ons komen, een ongelooflijk grote rol. Misschien wel de grootste. In die traditie is ons toch vaak voorgehouden dat we verlies maar moesten accepteren. Dat het iets was wat God zo voor ons had beschikt. Dat het je lot was. Eigenlijk zijn zulke opmerkingen niet meer dan dooddoeners waar je niets verder mee komt. Kortom: we leven niet in een cultuur en onze levensomstandigheden zijn meestal niet van dien aard, dat deze ons uitnodigen om *breuken als bronnen* te zien; tegenslagen in het leven waar wel eens iets goeds uit kan voortkomen.

Emancipatie

Er heeft nog iets plaats gevonden in de laatste dertig jaar. Iets wat een kans geeft om breuken als bronnen te gaan zien. Sinds de laatste twintig, vijfentwintig jaar is er een geweldige omslag gaande op allerlei terreinen. Die veranderingen zijn ook aan de vrouwenbewegingen en vrouwenorganisaties niet ongemerkt voorbij gegaan. Je kunt die veranderingen ook emancipatie noemen. Daarvan getuigt bijvoorbeeld de belangstelling voor deze emancipatiedag. In elk geval: sinds de jaren zeventig is er een stroom van bewustwording op gang gekomen en nog gaande onder vrouwen. En daarin worden allerlei dingen van het leven – in de breedste zin van het woord – ontdekt en bekeken; kritisch bekeken en zo nodig hergewaardeerd.

Die veranderingen – voor de één zijn ze verdergaand dan voor de ander – hebben ons dichterbij de bronnen van het leven gebracht.

Wat is leven? Leven kun je met veel woorden omschrijven. Maar leven is in elk geval ook: groeien. Leven van mensen is niet stilstaan en alles bij het oude houden. Leven is niet – wat we in onze westerse samenleving met de paplepel krijgen ingegeven – het materieel zo goed mogelijk krijgen. Leven is in de eerste plaats ontdekken wie je zelf bent. Dat klinkt op het

eerste gehoor wellicht egoïstisch. Maar waar is dat, wanneer je niet weet wie je zèlf bent, je er niet zijn kunt voor anderen; dan kun je niet in dit leven staan met verantwoordelijkheden die verder reiken dan de persoonlijke aangelegenheden. Die ontdekking van verantwoordelijkheid voor het eigen leven en voor andere mensen en zaken vraagt: met open ogen door het leven gaan.

Die bewust geworden verantwoordelijkheid zal je in tijden van verlies vroeg of laat de vraag doen stellen: wat betekent dit verlies voor mijn persoonlijk leven, mijn toekomst, mijn zelfkennis, mijn groei, mijn opgaven in dit leven? Misschien, leer je dan, dat dit verlies zelfs een mogelijkheid is om dichterbij het antwoord op de vraag: wie ben ikzelf toch eigenlijk? Wat is de zin van mijn leven?

Bronnen

Als we het hebben over bronnen, die in breuken verborgen zitten, dan is: opnieuw met geloof en religie leren omgaan voor mij wel de belangrijkste bron in deze tijd.

Ik weet dat veel vrouwen zich zorgen maken over het feit dat haar kinderen weinig of helemaal niets meer in het geloof of het religieuze zien. In een tijd waarin je zelf vaak al aan het twijfelen bent geraakt en moeilijk meer weet hoe je verder kunt in de traditie van het geloof, zie je kinderen vaak al ver verwijderd van wat jou dierbaar of heilig is (geweest). Voor mij betekent een sterke bron juist de ontdekking van de laatste twintig jaar dat vrouwen zelf vanuit eigen geloofservaringen op weg zijn gegaan om eigen, meer vertrouwde beelden, woorden, ervaringen op te doen rondom geloven. De één is daar al wat meer in thuis dan de ander. Ik denk bijvoorbeeld aan de manier waarop ik heb gezien hoe vrouwen eigen verantwoordelijkheden nemen in de geloofsopvoeding van hun jonge kinderen, als ze moeite krijgen met de opstelling van de kerk daarin. Ik ken vrouwen, die zelf een actieve rol spelen bij een huwelijksluiting van hun kinderen als die kinderen zelf niet meer van kerk en geloof willen weten. Zij proberen dan toch iets van spirituele waarden in te brengen op een bepaald moment van de dag of bij de voorbereidingen daarop. Zo zijn er ook voorbeelden als het gaat om een afscheid door de dood, tijdens ziekte of bij de begrafenis. Als vrouwen zo'n rol op zich nemen, uit de anonimiteit treden en in het openbaar iets laten horen van hun eigen geloof en verwachting, dan werkt dat meestal als een bron voor anderen die daar aanwezig zijn.

Verhalen

Verhalen spelen in die geloofsoverdracht een belangrijke rol. Het kunnen verhalen zijn van nu die je elkaar vertelt vanuit het eigen leven. Of een gebeurtenis uit andermans leven. Begin van de jaren tachtig heb ik deel uitgemaakt van een groepje vrouwen, die de basis hebben gelegd voor wat wij nu vrouwenpastoraat noemen. Eerst vertelden we elkaar vooral verhalen over verwachtingen en problemen binnen onze relaties met partner, kinderen, ouders. Later kwam er de zorg bij voor elkaar toen de verhalen over seksueel geweld en ander geweld binnen relaties bespreekbaar werd gemaakt. Die bronnen van elkaar in vertrouwen nemen, zouden nog veel meer moeten worden aangeboord. En daarin denk ik behalve aan het vertellen van verhalen en het luisteren naar elkaar, ook aan wat er in hedendaagse boeken wordt geschreven over hoe vrouwen naar het leven kijken. Hoeveel vrouwen hebben niet heel veel gehad aan de boeken van Etty Hillesum, aan de boeken van Alice Walker, bijvoorbeeld *De kleur paars*, hoe velen herkennen zich niet in het werk van Catharina Halkes?

Ik vind die herontdekking van spiritualiteit en religiositeit vanuit de ervaring van vrouwen een prachtig voorbeeld hoe een breuk in de traditie van eeuwen, een bron wordt; nieuw water levert voor onderweg.

En ik wil daar nog iets aan toevoegen. Door elkaar in vertrouwen te nemen en elkaar vertrouwen te schenken, ontstaat er een heel nieuwe levenservaring. Is het immers niet zo, dat vrouwen in onze cultuur zich meestal juist tegen elkaar laten uitspelen? Niet solidair met elkaar zijn, maar juist vaak negatief over elkaar spreken? Jaloezie, boosheid, aangeleerde rollenpatronen zijn daar vaak de oorzaak van. Een omkering van dat leefpatroon, dus elkaar ondersteunen en vertrouwen schenken, zal een ongekende bron worden voor nieuwe samenlevingsmogelijkheden.

Oog krijgen voor

In onze tijd, die zo vaak wordt afgeschilderd als een goddeloze tijd of een hopeloze tijd, zie je anderzijds zó veel gebeuren. Ik zie deze emancipatiedagen ook als een bron. Op zulke dagen kunnen vrouwen samen kracht putten om op een nieuwe manier in het leven te staan. Daarin helpen vrouwen elkaar, ondersteunen ze elkaar in levenservaringen waarover je vroeger maar beter kon of zelfs moest zwijgen. De vraag is hoe lukt het je om die levensbronnen te gaan zién? Hoe ontdek je in de breuken van je leven de bronnen? Hoe laat je die bronnen tot leven komen? Ik heb hiervoor al wat voorbeelden genoemd hoe we dat als vrouwen gezamenlijk kunnen doen. Daarvoor zijn vrouwen organisaties een enorm sterke en veilige vrouwenstad. (zie: Chr. de Pisan, *De Stad der Vrouwen, uitg. Sara*). Dat die bronnen tot leven worden gebracht is immers broodnodig in onze tijd! Zeker als we denken aan de armoedesituatie waar velen van ons in terecht zijn gekomen en nog zullen terechtkomen. Vanuit die bron, die plek waar je als vrouwen samenkomt, kun je de velden politiek, economie, religie, cultuur, mentaliteit, gezondheid, onderwijs en ontwikkeling bestrijken. Dat is een hele opgave in deze tijd waar we bij elke stap wel struikelen over de problemen opduiken: een hedendaags bestaan, dat vaak als één grote breuk wordt ervaren. Bronnen leren zien, kun je oefenen. Oefenen is belangrijk om je eigen bronnen te ontdekken. Ik denk dat de bron uit de breuk eerder kan ontspringen of gezien kan worden, als je op een bepaalde manier in het leven leert te staan. Dat kunnen de volgende manieren zijn:

- open naar anderen; mededeelzaam; ontvankelijk; – er van doordrongen zijn: leven is geen garantie op geluk; – weten: leven is een weg waarop je van alles ontdekt, leert, waar je dingen overkomen, waar je misschien langzamerhand de zin van jouw weg leert zien; – waar je de momenten van keuzes leert onderscheiden en waar je ontdekt dat jouw keuze bepalend kan zijn; – waar je tenslotte in verwondering op terug leert zien.

In eigen hand Ik wil nog terug naar de keuzes. Ik weet: soms of vaak lijkt het alsof het lot je leven bepaalt. Lijkt het alsof de omstandigheden jou gewoon ringeloren. Maar, bronnen kunnen we voor een groot deel ook naar onze hand zetten. Op veel dingen kunnen we veel meer invloed uitoefenen dan we vaak weten. Dat heeft te maken met hoeveel inzicht we hebben op alles wat ons leven beïnvloedt.

Ik geef u een voorbeeld, dat u kan helpen op momenten waarop u voor een keuze staat. Een moment dat u intuïtief weet: dit moment is bepalend.

Op elk moment van het leven staan mensen voor keuzes. Dat betekent, dat je een keuze moet doen tussen twee of meerdere mogelijkheden. Geen keus doen is ook een keuze. Want je

besluit om passief te blijven. Te blijven zitten waar je zit. De kans is dan groot dat het lot of een ander mens voor jou beslist. Als je de mogelijkheid voor een keuze niet benut, gebeurt er niets waarin jij zeggenschap hebt.

Je kunt ook besluiten om de keus te maken, om over te gaan tot handelen. Ook dan blijven er verschillende mogelijkheden open. Je bereikt het resultaat dat je met die handeling op het oog had. Of, en dat is een andere mogelijkheid, je bereikt het resultaat niet. Dat kan bijvoorbeeld omdat er allerlei factoren een rol spelen die je van tevoren niet had voorzien, of waarop je geen invloed kon uitoefenen.

Voorbeeld: Mijn man is overleden, of ik ben gescheiden, of ik heb mijn baan verloren en ik kom al snel tot de ontdekking dat ik mijn huis zal moeten verlaten. De huur of de hypotheek is veel te hoog voor het inkomen dat ik nu alleen overhoud.

Ik ga op zoek naar mogelijkheden om toch in mijn huis te blijven wonen door zelf geld te gaan verdienen a); of ik probeer mijn huis voor een zo goed mogelijke prijs te verkopen zodat ik een goedkopere woning kan krijgen b); ik ga op pad om bij diverse woningstichtingen te zien waar ik een huis kan huren c); ik overweeg om naar een andere plaats te verhuizen waar ik nog vriendinnen heb, kinderen, waar ik een nieuw leven wil beginnen, waar ik altijd al graag heb willen wonen d). Deze mogelijkheid: overgaan tot handelen kan twee dingen betekenen: resultaat bereiken, of niet bereiken, maar er is een keuze gemaakt. Men heeft geprobeerd uit de breuk iets anders te beginnen.

De tweede mogelijkheid is: passief blijven, afwachten, kijken wat er gebeurt, zelf geen stem in het kapittel hebben.

Uit de ene ontwikkeling kan een nieuwe ontwikkeling voortkomen. Hoe meer iemand zelf de hand in de ontwikkeling heeft, hoe minder men zich slachtoffer voelt van het lot, het leven, of andermans manipulaties.

Hoe meer men zelf initiatief neemt, handelend optreedt, des te sterker zal men zich voelen als er succes is. Men leert, men staat sterker in het leven.

Als je die mogelijkheden leert zien, zullen er zich talloze andere aandienen die allerlei breuken in je leven zullen doen veranderen in *levensbronnen*.

Eindigen met gedicht van Jaap Zijlstra:

*Met elk blad dat valt
valt meer licht op de aarde
komt meer uitzicht vrij.
Met elk blad dat valt
staan wij scherper getekend
valt meer hemel ons bij.*